

A PÁRISI SZIMBOLISTA KIÁLLÍTÁS.

Páris, augusztus.

ANEMZETI könyvtár igazgatósága nagy sikert aratott irodalmi kiállításai, (Goethe, Pleiade, romantizmus stb.) során, most a szimbolizmus ötvenedik évfordulóját ünnepli. Összefoglaló képét nyújtja az irány keletkezésének, fejlődésének és sokféle kisugárzásának. Nehéz és fáradtságos munka, csak valamennyire is csoportosítani a szimbolizmus roppant anyagát, mely az irodalom, képzőművészet és zene területére egyaránt kiterjed, sőt zenei hullámverése messzibbre gyűrűző köröket vet, mint kiindulópontja, az alpművészet: a litteratura. A szimbolizmus még életben levő vezérei közül a nemrég elhalt Henri de Régnier és Edouard Dujardin, a Revue Indépendante és Revue Wagnérienne alapítója, örömmel siettek a könyvtár segítségére, melyet odaadóan támogattak a Société Mallarmé és a Les Amis de Verlaine egyesület is, valamint az összes francia könyvtárak és múzeumok és igen sok magángyűjtő. Az így összehordott anyag páratlan gazdagsága a kiállítást az utolsó évek egyik legérdekesebb látnivalójává avatja.

A testes kötetszámba menő katalógusban Edmond Jaloux tanulmánya és jegyzetei mindenekelőtt arra a kérdésre igyekeznek feleletet adni, miért jubiláris év 1936, miért tekintjük az 1886. évet a szimbolizmus születési esztendejének? Kockázatos egy irodalmi irány keletkezését fix időponttal meghatározni. Ez a régi irodalomtörténetírás, művészettörténet, sőt zene-történet elavult módszerei és eszközei közé tartozott. Valamely új irány napfényre törését hosszabb «földalatti» tünetek, kísérletezés előzi meg, szerteágazó, szórványos, magános jelenségek és próbálkozások szintézise adja meg az új szellemet, átfogó teljességében. Az irodalom-történetíró habozik, milyen eseménytől számítsa a szimbolizmus első jelentkezését? A tragikus sorsú Gérard de Nerval névtelenül megjelent titokzatos szonettjeitől, a Chimèrestől? Vagy Mallarmé, Verlaine, esetleg éppen Baudelaire köteteitől? A Faun délutánjától? Kétségtelen, hogy 1879 körül már jelentkeznek a későbbi szimbolisták, akik ekkoriban fedezik fel Mallarmét és Verlainet, viszont a mozgalom 1884—1886 táján szerveződött — ekkor jelentek meg az első szimbolista revük — s került harcok középpontjába.

Az elkülönítő határokat is csak óvatosan szabad megvonnunk a szimbolizmust előző és követő korszakok között. A szimbolizmus rendszerint a naturalizmus ellenhatásaul szerepel az irodalmi köztudatban. Egyik leg-harcosabb írója éppen a naturalista J. K. Huysmans. Az újabb irodalom-történetírás figyelmeztet is, hogy a szimbolisták és naturalisták életszemléletében találunk közös vonásokat. Mallarmé és Villiers de l'Isle Adam borzadása minden közönségtől erősen hasonlít a naturalisták szarkazmusára, mellyel az életet nézik. De ez csak az alapszemlélet közössége. A naturalisták nem jutnak tovább a megfigyelés kegyetlenségénél, a természethű leírás gyilkos gúnyjánál, míg a szimbolista az emberi lélek titkait s a dolgok összefüggésének mélységeit fürkészi. Az angol Berkeley és a német idealizmus nem csekély mértékben járult hozzá, hogy a szimbolisták felfedezték az

ember lelki életét. Ennek a felfedezésnek végső konzekvenciáit még nem vonták le. Így érthető, hogy Verlaine után Valéry visszatér Mallarméhoz, akiről Varieté c. kötetében tesz megragadó hitvallást s akiből «új világot teremt». Rimbaud és Lautréamont még ma sem szüntek meg hatni...

A kiállítás tizennyolc csoportba osztja anyagát, hogy a látogató részletes, de mégis egységes képet nyerjen a szimbolizmus lélektanáról, tagolódásáról és jelentőségéről. Biztos vezérfonalat választottak: a kronológiát. Az első tárlók a szimbolizmus nagy dátumait idézik emlékezetünkbe. 1876: Mallarmé eklogájának, a L'Après midi d'un faune-nak megjelenése, 1881: Verlaine kötete, a Sagesse lát napvilágot, 1883: Verhaeren: Les Flamandes, 1884: Huysmans: A Rebours, 1885: Jules Laforgue: Les Complaintes, Henri de Régnier: Lendemain megjelenése; ugyanez évben indul meg a Revue Wagnérienne, a Revue Indépendante. A következő évben a flamand szimbolisták organuma, a La Wallonie jelenik meg, majd a Décadence folyóirat. Az első kötetek közül csak René Ghil Traité du verbe-jét említjük. Ettől fogva gyors egymásutánban következnek Gustave Kahn, Jean Moreas, Francis Vielé Griffin, mindenkifölött Verlaine írásai. 1890 a világ egyik legelterjedtebb folyóiratának, a Mercure de France-nak alapítási éve. (Szerkesztője Alfréd Vallette az idén halt meg.) Ugyanez évben adja ki Stuart Merril New-Yorkban Les pastels en prose című kötetét, mely az angol nyelvű közönség számára szimbolista anthológia. 1891 a régiék mellé egyre több új nevet hoz: Francis Jammes (Six sonnets), Pierre Louÿs (Astarté), André Gide (Cahiers d'André Walter). A Tudományos Társulatok palotájában rendezett lakomán már a szimbolizmus «beérkezését» ünneplik s ebben az esztendőben debütál Valéry. Ugyanakkor kiválik a szimbolisták közül az athéni születésű Moréas és barátaival új irodalmi csoportot alkot. 1892-ben jelenik meg Rodenbach regénye, Bruges-la Morte; Rémy de Gourmont, akit joggal neveztek a szimbolizmus Sainte Beuve-jének, megkezdí cikkeit a Revue Blanche-ban. 1893 két nagy eseménynek tanuja: Albert Samain kiadja Au Jardin de l'Infante című kötetét, Mallarmé pedig Vers et prose címmel a nagy közönségnek szánt gyűjteményét. 1895-ben jelennek meg Rimbaud összes költeményei Verlaine, előszavával, ugyanakkor: Valérytól Introduction à la méthode de Leonard de Vinci. 1896: mindjárt az év kezdetén meghal Verlaine; Rémy de Gourmont megrajzolja a szimbolisták arcképét. 1898 Mallarmé halálának éve. Ezentúl az események gyérülnek, 1900-ban adja ki Béver és Léautaud kétkötetes anthológiáját szimbolista versekből. Ennél az évszámnál, mint határkőnél, megáll a kiállítás. A szimbolizmus eszményei azért még mindig hatnak s korszakát korántsem lehet befejezettek tekinteni. Guillaume Apollinaire és barátai ismét visszatértek az 1886 szelleméhez, mely elől a szürrealizmus is meghátrál. Az új költői generáció egyik legtehetségesebb tagja Patrice de la Tour du Pin is szimbolista programot vall.

A nagy dátumok után a szimbolizmus előharcosai következnek. Leghíresebb Alloysius Bertrand (1807—1841), a bizarr romantikus, nevét Gaspard de la Nuit kötete, a Rembradt és Callot módjára rajzolt fantáziák őrzik s akinek vízióit Ravel és Schönberg próbáltak hangokba foglalni. Gerard de Nerval Chimères-jei, ezek a sajátos szonettek a látható és láthatatlan közti kapcsolatok kifejezésével, zenei jelekkel, különleges árnyalataikkal és színeikkel megfogják az olvasót. Ide tartozik Lautréamont, valódi nevén (Isidore Ducasse, 1846—1874), Maldoror énekeinek szerzője, a beteg, örült zseni,

akinek hatását a szimbolistákra még ezután kell az irodalomtörténetírásnak tisztázni. Valéry és Gide esküsznek, hogy 1900 előtt a nevét sem hallották, de Maeterlinck bevallja, hogy olvasta, Rémy de Gourmont már kijelöli helyét. Villiers de l'Isle Adam (1838—1889) a valóság gyűlölője, Mallarmé és Verlaine barátja, akiről Maeterlinck írja, hogy mindent amit alkotott, neki köszönhet, szintén az előhírnökök között szerepel. Végül a század legnagyobb költője Baudelaire — az egész modern irodalom főképp a szimbolista irodalom baudelairei, mondja Rémy de Gourmont — néhány első kiadással és egy érdekes kuriózzal: Verlainetől rajzolt torzképpel.

A III. csoportban a «mesterek»: Arthur Rimbaud (1854—1891), a hányatott életű nagy tehetség, aki annyit foglalkoztatta a rendőrséget s akinek Verlaine, miután elolvasta Bateau ivre című költeményét, ezt írta: Venez chère grande âme, on vous attend, on vous désire! Egész élete lelki és fizikai válságok sorozata, a pantheizmustól a kommunizmusig mindennel megpróbálkozott. Megcsömörölve önmagától és költészetétől, elégeti a hirdét *Une saison en enfer*-t, 1873-ban. Ebben az évben lő reá Verlaine, akivel szakítani akar... Rimbaud ettől kezdve már nem tartozik az irodalomtörténetbe. Kalandor lesz, aki végigbarangol egy sereg európai országot, majd Afrikába megy, Abessziniában üzletet nyit és jelentős vagyont szerez. Rákos daganat támadja meg térdét, visszahozzák Franciaországba, Marseilleben amputálják. Innen Párisba jön, de csakhamar vissza akar menni Afrikába. Útközben a marseillei kórházban a szentségek felvétele után meghal. Valamennyi szimbolista közül Rimbaud élete a legviharosabb s talán az ő írásait ismeri legkevésbé a mai közönség. Nagy hatással volt korára, számtalan egykorú cikk, rajz, karikatúra, magasztaló és ócsárló pamflet tanúsítja, valamint műveinek nagyszámú kiadása. A kiállított darabok között érdekes Rimbaud egyik rajza, mely hordágyat ábrázol, a rajz alapján készítették az abesszín benszülöttek a hordágyat, melyen a beteg költőt Harrarból Adenbe szállították. Regamey rajza két withecephali csavargó, háttérben rendőrrel: a London utcáin kódorgó Rimbaud és Verlaine. Fényképen látjuk a költő emlékművét Charlevilleben, melyet a németek 1918-ban leromboltak.

A kiállítás dokumentumai filmszerűen pergetik le a legtragikusabb költő életét, Verlaine-ét. Az első nagy sikerek után (*Poèmes saturniens*, *Fêtes Galantes*, *La bonne chanson*) jön a kommün, melybe belekeveredik és Észak-franciaországba menekül a versaillesi megtorlás elől. 1871-ben a költő visszatér a családi tűzhelyhez, fia születik. Ekkor jelenik meg Rimbaud, a «*le Satan adolescent*». Verlaine kezében késsel kergeti el hazuról feleségét. A két költő éveken át Londonban csavarog, összevesznek, kibékülnek, újból összezördülnek. Majd a brüsszeli merénylet s a börtön, végül a megtérés: a *Sagesse*, melyet a *Librairie Catholique* ad ki. Kiszabadulása után a dráma újabb fordulója. Stuttgartban holdfényes éjjelen, a Neckar partján Verlaine birokra kél Rimbaudval. Verlaine ájultan marad a földön. Majd tanár lesz egy collégiumban és «fiául» fogadja Lucien Létinois-t. Angliába megy, ahonnan rövidesen visszajön és közzéteszi a *Jadis et naguère*, és *Les poètes maudits* köteteit. A rendőrség börtönbe küldi anyja bántalmazása miatt, 1886-ban anyja meghal, a költő zokogva borul a halottas ágyra. Ettől fogva életét kávéházakban, lebukokban és kórházakban tengeti, míg az Akadémiában tagnak ajánlják és a *Plume* folyóirat népszavazással a költők fejedelmének proklamálja. Borzalmas odúban zárja be szemeit 1896-ban, mint Rimbaud,

ő is a halotti szentségek ájtatos felvétele után. Ez a szörnyű végzet, melynek a világirodalom egyik legfényesebb zsenije esett áldozatul, döbbenetes erővel jelenik meg a különböző kéziratokban, levelekben, rajzokban és képekben. A kiállításnak ehhez a csoportjához lehet legnehezebben hozzáférni a Verlaine rajongók miatt, akik valósággal megszállva tartják a termet. Július 28-án az összes párisi irodalmi társulatok hódoltak a költőnek a Luxembourg parkban levő szobra előtt.

Míg a kiállítás Verlaine csoportja egyéni tragédiát idéz föl, a Mallarmé anyag a szimbolizmus kollektív történetére vet világot. A szimbolizmus alapítójának élete nem mozgalmas külső eseményekben. 1874-ből látjuk Poe Hollójának fordítását Manet illusztrációjával. Mallarmé ekkor már neves költő, Victor Hugo «kedves impresszionista poétám»-nak hívja. 1876-ban jelenik meg a Faun délutánja, Manet rajzaival. Sok apróság emlékeztet Mallarmé kedd délutánjaira, ahol a költő szalónjában a hívek megvitatták az új evangéliumot. A rue de Rome a legfontosabb irodalmi központ lett. Egy alkalommal ifjú muzsikus jelenik meg az összejövetele: Claude Debussy, aki néhány év múlva megzenésíti a Faun délutánját. Mallarmé boldogan hallgatja a faun hétszövegű fuvalójából áradó hangokat, melyek korszakot jelentnek a zene történetében. Mallarmé faunja Debussy zenéjében éli örök életét. A faun eglogája bizonyítja legerősebben a szimbolizmus hullámvérését, amint egymás mellett szemléljük Mallarmé kéziratát, Manet illusztrációját és Debussy partitúráját. Kivetítése a léleknek optikába és akusztikába. A szimbolizmus hármasságát most látjuk, érezzük és halljuk leg-tökéletesebben. A képek között feltűnik Renoir Mallarmé arcképe. A pazar, bibilophil kiadású, verskötetek között szerényen húzódnak meg Mallarménak, a lycéabeli angol tanárnak angol nyelvtana és társalgási gyakorlókönyve.

A negyedik nagy mester, akinek a főhely jut, Huysmans (1848—1907), csak 1884-től megjelent műveit állították ki, ebben az évben lát napvilágot A rebours című kötete, mely a szakítást jelenti Zoláékkal, egyúttal hírül adja, hogy Huysmans, a realista, új költői irány híve már.

A következő csoport (IV.) a dekadensek. 1885-ben jelenik meg André Floupette verskötete les Déliquescences, «poèmes décadents», ez a parodisztikus pamflet egyszerre divatba hozza a decadens szót, mellyel azokat a költőket illették, akik nem nyerték meg tetszését az Esseintes «dekadensének», Huysmans regényhősének. A szimbolisták ellenségei kaptak az új jelzön. Egy groteszk figura, Anatole Baju, fanatikus szimbolista, «a dekadens» dicsőítő értelemben új folyóirata címéül választotta. Verlainenek nagyon tetszett az ötlet, így határozta meg a dekadens szó jelentését: l'art de mourir en beauté. Baju folyóiratában több Verlaine költemény is megjelent. 1887-ben a szerkesztő közzéteszi a dekadensek manifesztumát. 1889-ben eltűnik a folyóirat s a dekadens szó is csakhamar kimegy a divatból.

A revuek csoportjában ötvenhárom francia és nyolc belga folyóirat szerepel. Az említetteken kívül a Lutèce (Nouvelle Rive Gauche), Le Fou, Le Scapin, La Pléiade (itt jelent meg Materlinck novellája Le Massacre des Innocents), La Cravache, (pénzügyi ujságból lett szimbolista revű), La Plume, Le Mercure de France, Le Centaure, Les Ibis stb. folyóiratok s a reájuk vonatkozó fényképek.

A szimbolizmust érő idegen hatások közül elsősorban az angol anyag gazdag. Edgar Poe világát Baudelaire, majd Goubert, végül Mallarmé fedezte fel a francia közönségnek, 1856—1876-ig. Mallarmé 1862-ben Angliában

időzött, ekkor volt tetőpontján a prerafaélita mozgalom. Rosetti a Kiválasztott Hölgy című verse (The blessed Damosel), Burne-Jones idealizált alakjai, Swinburne versei csakhamar átkerültek a csatornán túlra. A lilomos hölgy, az égi menyasszony, amint kihajol a mennyország peremén, nemcsak a francia szimbolista írókat igézi meg, de Debussyt is, kinek La Damoiselle Elue-je megbotránkoztatja az Institut vaskalaposait.

Még az angol prerafaélitáknál is erősebben hatott Franciaországban a német Wagner Rikárd. Baudelaire éppen úgy hitt a művészetek szintézisében és közös drámájában, az egyetemes műalkotásban, mint Wagner. Villiers d'Isle Adam is rajongott a Lohengrin költőjéért, aki egyedül képes áthatolni a reánk nehezülő misztériumon. Mallarmé a bayreuthi zarándoklatot az emberiség útjához hasonlította az eszmény felé. A tárlóban Baudelaire levele Wagnerhez telve forró áradozással. Wagner azonban nem tudott egyebet Baudelaire-ről, mint hogy lelkesedik érte. Egy anekdóta szerint soha egyetlen versét sem olvasta. A Revue Wagnérienne (1885—1888) alapítóját Edouard Dujardint több wagnerianus (köztük a német-angol Houston Stewaert Chamberlain) támogatta. A folyóirat 1886 április 8-án megjelent száma Hommage à Wagner címmel nyolc szonettet közöl Mallarmé, Verlaine, Ghil, Stuart Merril, Morice, Vignier, Wyzewa és Dujardin tollából. A párisi «zenei» wagneristák azonban tiltakoztak a «szimbolista betörés» ellen s követelték, hogy a revue hagyja abba eddig követett irányát. A Revue Wagnérienne eleget is tett a kivánságnak s ettől fogva csupán wagneri eszméknek és polémiáknak adott helyet hasábjain.

A kiállítás külön csoportosít két szimbolista nemzedéket, elsőt és másodikat, aszerint, hogy fellépésük 1886 előtt vagy utánra esett. Az elsőbe (VII. csoport) sorolva Laforgue, Kahn, Rodenbach, Verhaeren, Moréas, Mikhael, Raynaud, Chainaye, Quillard, Stuart Merril, Fontainas, Morice, Ghil, Régner, Vielé Griffin, Mockel, Fénéon, Dujardin, Ajalbert, Le Roy, Roinard, Le Cardonnel, Saint-Pol-Roux, Fernand Severin, Lerberghe, Maeterlinck, Retté. Sok nyomtatványt, kéziratot és képet, rajzot halmoztak fel. Az írók valamennyi kiadása időrendi sorrendben, pompásan illusztrált díszkiadások, kortörténeti jeleneteket megörökítő képek. A flamand Rodenbachnak, a csend és a némaság költőjének, Brugesről írt műve, Paillard gyönyörű metszeteivel szerepel, a szintén flamand Verhaerenről, a modern idők és erők énekeséről változatos ikonográfiát látunk. Szép metszetben jelenik meg a gandí múzeumból Van Rysselberghe történeti jelentőségű képe, La Lecture, melyen Verhaeren felolvassa verseit a legnevesebb szimbolistáknak. Megható dokumentumokat találunk Stuart Merillnek, az örök álmodozónak életéből. A párisi amerikai követség tanácsosának fia, a puritán elvek szerint nevelt ifjú, szívvel-lélekkel veti magát a szimbolista mozgalomba. Később marxista lesz és a milliomos fiú New-York utcáin árulja a röpiratokat a kapitalisták ellen. Kiábrándulva jön vissza Párisba s míg verseit írja és a fiatal írókat bátorítja, minden igaz vagy annak vélt ügynek szószólója lesz, így az örményeknek s Dreyfusnak. Kétségbeesve látja a világháború kitörését, mely elhervasztja humanitárius reményeit. Maeterlinck műveinek zenei visszaverődése jelentős, (Chausson, Debussy, Dukas) értékét nem csökkentti, hogy a költő nem akarta megengedni megzenésítésüket s hogy Pelléas és Melisande, valamint a Kékszakáll csak Debussy és Dukas partitúráiban él már. Merész egyéniség Adolphe Retté, «a fenegyerek», aki naturalista, szimbolista, anarkista, majd harcos katolikus s közben Mallarmét támadja.

A második szimbolista nemzedék (XII. csoport) Herold, Saint-Paul, Mazel, Gilkin, Denise, Samain, Remy de Gourmont, Signoret, Louys, Fort, Schwob, Gide, Valéry, Maclair, Jammes, Guérin, Elskamp, Gérardy, Klingsor, Bataille, Marlow, Milosz, Collin, Leclerc, Tinan, Lebey, Pilon. Köztük leginkább Samain, az ősz s az alkony poétája, Louys, a Chanson de Bilitis költője, Schwob a szimbolizmus nagy prózaírója, Maclair, a költő, műtörténetíró és zenehistorikus, Jammes, a falusi élet festője, érdemli meg figyelmünket, valamint Remy de Gourmont, a szimbolizmus történetírója. A nagytehetségű író az arcát eléktelenítő szörnyű sebhely a világtól való visszavonulásra kényszeríti, dolgozószobájából az élet legmélyebb megfigyelője. Maga is költő, de nevét elsősorban főműve, a *Livre des Masques*, a szimbolisták arckép-galériája őrzi. A reá vonatkozó irodalomban feltűnik az *Imprimerie Gourmontienne* című negyedéves revue, barátai adták ki s neki szentelték. 1921—1923-ig nyolc száma jelent meg. André Gide és Paul Valéry is helyet kaptak a sorozatban. Gide ifjúságában szintén hódolt a szimbolizmusnak, melynek Louys nyerte meg, megismertette Valéryvel, akivel együtt megalkotják a «szimbolista triót». Gide 1892-ben a *Le Traité du Narcisse*-ben megírja a szimbolum elméletét, de már első művein (*Tentative Amoureuse*, *la Voyage d'Urien*) érzik, hogy új utakat keres. 1902-ben meg is találja önmagát (*l'Immoraliste*). Valéry is csak fejlődésének első korszakával tartozik a szimbolizmusba. 1897-től kezdve húsz éven át hallgatásba burkolódik, némaságát csak André Gide kérésére törli meg 1917-ben. Ekkor már a gondolat legfinomabb ötvösművészeként jelenik meg (*la Jeune Parque*). Azóta neoklasszikus stílusnak lett utolérhetetlen mestere.

A szimbolizmus egyik legfontosabb újítása a vers libre megteremtése. Egyik tárlóban a *Paris-Moderne* revue 1882. évfolyama, melyben Verlaine először reklamálja a vers felszabadításának szükségét, a páratlan verssorok zeneiségét etc. Egy érdekes kötet körül még sok vita fog folyni. Marie Kryszka : *Rythmes pittoresques*. *Mirages*, *Symboles*, *Femmes*, *Contes*, *Ressurrections* kötetének (1890) előszavában J. H. Rosny írja, hogy a szerzőnő volt az első, aki a prosodiát forradalmasította és a szimbolumhoz való visszatérést sürgette, 1882-ben, a realizmus és a parisianizmus uralma idején, a *Chat Noire*-ban és a *Vie Moderne*-ben kiadott verseiben. (VIII. csoport.)

A IX. csoport a szimbolizmus körül lezajlott csaták emlékeit őrzi. Olvashatjuk *Anatole France* szemrehányásait (*Temps*, 1886 szept. 26.), homályosnak és érthetetlennek mondja a szimbolisták verseit. Jules Lemaitre, a francia nyelv géniusza nevében sujt le *Verlainere* . . . *Ferdinand Brunetière* a *Revue des deux Mondes*-ben kel *Moréas* manifestumának védelmére. A sok publikáció közül figyelemreméltó egy broszura, melyet Vanier, az első szimbolista kiadó, tett közzé *Les Premières Armes du Symbolisme* címmel, összegyűjtve az első támadó cikkeket és az elhangzott feleleteket.

A X. csoport a szimbolizmussal kapcsolatos íróké (*En marge du Symbolisme*) : *Bourges*, *Tailhande*, *Lorrain*, *Maurice Barrès*, *Poictevin*, *Moore*, *Paul Adam*, *Vignier*, *Rachilde*, *Dumur*, *Rebell*, *Aurier*, *Dubus*, *Morhardt*, *Lazare*, *Randon*, *Mortier*. Végül *Mallarmé* szalónjának egyik legbuzgóbb és legtiszteltebb vendége: *Oscar Wilde*, aki *Salomé*-jét francia nyelven írta. *Wilde* stílusán *Pierre Louys* végezte az utolsó simításokat. *Salomé*t 1896 március 16-án mutatták be *Lugné Poe* és *Suzanne Desprès*. *Wilde* ekkor már a readingi feyházban szenvedett. Barátai élükön *Andrée Gide*-el tüntettek a szerencsétlen költő mellett, aki szemükben a hipokrita, nyárspolgári ostobaság áldozata . . .

A szimbolista kiadók csoportjában (XII.) látjuk a Derenne könyvkereskedés plakátját, mely a Faun Délutánjának megjelenését hirdeti. Külön csoport jutott az irodalmi kávéházaknak és a Quartier Latinnek. (XIII.) A szimbolisták legszívesebben a Diáknegyed kávéházait látogatták, melyek Murger óta annyi irodalmi törekvésnek adtak otthont. A François I.-ben Verlaine törzsvendég, a La Vachettebe Moréas és barátai jártak, míg a Panthéont a Le Centaure írói látogatták. A szimbolisták legkedveltebb találkozó helye a híres Café Procope és a Soleil d'Or. Az előbbi kávéháznak, ahová már Voltaire járt, újságja is volt, a Le Procope, (journal parlé) a vendégek itt tehették közzé verseiket és egyéb írásaikat. Este pedig chansoniérek és diseusek szavalták és énekelték a vendégek műveit. Sok karikatúra akadt itt, főképpen Verlainéről, néhány színlap a Procope estékről, így Verlaine darabja, a Madame Aubin bemutatójának színlapja. (1894.) A fényképek között van Bibi-La Purée (igazi nevén André Salise) Verlaine «titkára» is. Külön tárlóban a La Plume című folyóirat ebédjeire és vacsoráira vonatkozó emlékek. Az összefüveteket Léon Deschamps kezdeményezte 1899-ben, a Café de Fleurusban, majd később a Soleil d'Or-ban. A lakomák azért voltak érdekesek, mert a szimbolizmus ellenségei is eljöttek, így Zola, Coppée, Mirbeau és mások s élénk, azért barátságos polémiákban vitatták meg nézeteiket. A színházi csoportban a főhely a Lugné Poe alapította l'Oeuvre színházé. Párizs szellemi életében vezető szerepet játszott ez a színház, egyike az első kifejezetten irodalmi, ú. n. avant garde színházaknak. Ibsen, Strindberg, Björnson, Hauptmann, Wilde, d'Annunzio, Régnier, Schwob, Bataille, Maeterlinck művei kerültek bemutatásra, itt bontakozott ki Suzanne Despres, Berthe Bady, Lugné Poe és sok más nagy művész tehetsége. A l'Oeuvre színlapjait a legkiválóbb festőművészek tervezték: Toulouse Lautrec, Vuillard, Maurice Denis stb. A gyönyörű programok között, melyek az Arsenal Rondel gyűjteményéből valók, talán legszebb Toulouse Lautrec színlapja és illusztrált programja Wilde Saloméjához. Ugyancsak az ő ecsetje alól került ki Lugné Poe és Berthe Bady képe Björnson Eröknön felül darabjában.

A l'Oeuvre színházat megelőzte Paul Fort színháza: Le Théâtre d'Art, 1890-ben, ahol elsöizben kerültek előadásra a szimbolista drámák. Itt volt a premierje Maeterlincknek (Aveugles), Rimbaudnak (Bateau Ivre), Van Lerberghenek (Les Flaireurs). Az úttörö vállalkozás a Théâtre Montparnasseben találta meg első otthonát.

A XV. csoport a muzsikusoké, akiket a szimbolisták ihlettek. Duparc Fauré, d'Indy, Chausson, Dukas, Hahn, Honegger művei, kéziratban vagy nyomtatásban. Külön tárlóban Debussy művei, melyeket már érintettünk. Poe után írt operájának, az Usher-család romlásának kéziratföredékét is kiállították. A zene hatásában mindig egyetemesebb és tartósabb, mint az irodalom. Talán ez az oka, hogy a szimbolizmus irodalmi művei is Debussyben, Duparcban, Dukasban és Fauréban érték el a halhatatlanságot.

A kiállítás legértékesebb és legérdekesebb része a képzőművészeti csoport. A művészettörténészek nem egyszer reámutattak, hogy a szimbolizmus szuggerálni és nem leírni akar, hogy az érzelemhez szól és nem az értelemhez, tehát a bergsoni intuiciós elv nemcsak az irodalomban érvényesül, de a festészetben is. A szimbolista festészet határait nehéz megvonni, szembeszállt a tömeggel épügy, mint az Akadémia konzervatívjeivel, visszahatótt a naturalizmus, sőt az impresszionizmus ellen is. A szimbolizmussal érzelmi közösséget vallanak Puvis de Chavannes, Odilon Redon, Carrière, az íróktól iste-

nített Gustave Moreau, azután Gauguin, Rodin, Van Gogh, Maurice Denis, Emile Bernard, Vuillard és mások. Puvis de Chavannes miszticizmusát, mely «történeti lim-lom» nélkül érezteti meg a keresztény középkor lelkét, «a legmélyebb gondolkodót valamennyi dekorátor között» a szimbolisták 1895-ben verses albumban ünnepelték, melyet elküldtek az öreg mesternek. Bibliái jelenet vázlatát mutatják be tőle. Gustave Moreau több darabbal szerepel. Huysmans rajjongva áradozik Gustave Moreauról s a szimbolista-kórus örömmel asszisztál neki. Nemcsak festők: Armand Point, Desvallières, Piot és Mathisse állottak hatása alatt, de Henri de Réginer *Poèmes anciens et romanesques* kötetének is nem egy költeményét ihlette Gustave Moreau. Egyik leghíresebb képét látjuk, az Egyszarvúakat (*Les Licornes*), titokzatos alakjaival és jelképes állataival, misztikus tóparti hangulatával. Gauguin, akitől Mallarmé arcképét is ismerjük, a Louvrebeli Fehér Lóval képviselve, Van Gogh Csillagos Éjszaka képével, Fantin Latour több litografiával. A szimbolizmus egyik legjellegzetesebb festménye a Musée des Arts Décoratifs-ból: Aman-Jean: Ifjú leány a pávával, mely 1895-ben a Salonban akkora feltűnést keltett kifürkészhetetlen mélységű tekintetével, földöntúli mosolyával, hullámos hajával, hogy a kritika Baudelairet és Maeterlincket emlegette. Maurice Denis egyik legérdekesebb képe a katolikus minisztérium, valamint a költő-festő angol Rosetti Blessed Damozel-képe, melyről már szólottunk. Az illusztrátorok közül Doudelet-t említjük (Maeterlinck: *les sept filles d'Orlamonde*). Rodin néhány bronzában is gyönyörködhetünk (Örök Bálvány).

Ma már elfeledettek a szimbolizmus exoterikus kapcsolatai. Negyven év előtt a közönség szemében a szimbolisták még mind okkultisták. Charles Morice az okkultista tudományokat hirdette a művészet egyik legfontosabb sarokkövének. Edouard Schuré megírja a vallások «titkos» történetét, ugyanazon okkultista elv változatait. Az elvet a maga eredeti tisztaságában csak kabballisztikus spekulációkban lehet megtalálni. Megalapították az l'Initiation és a Le Voile d'Isis folyóiratokat, életre keltették a Rose-Croix rendjét. Moréas és Schuré szerint csak a költők tudják megfejteni az indiai szent könyveket, mellyel hiába vesződtek az angol teozófusok. Josephin Péladan, aki Itáliában Dantével és Leonardo da Vincivel szívta tele magát, 1888-ban Bayreuthba megy, hol a wagneri misztika teljesen hatalmába keríti. Barátaival, de Larmandie gróffal és de la Rochefoucauld herceggel megalapítja, pontosabban: feltámasztja a XVII. századbeli német illuminátusok rendjét, a katolikus Rózsakereszt és a Grál rendjét, Ad Crucem per Rosam jeligével. 1892-ben megnyílik Durand Ruelnél, a híres műkereskedőnél, az első Rózsakereszt Salon, ahol költők, festők és zenészek (Erik Satie a horizontalisták «atyja») debütálnak. A kiállított emlékek a kor közönségének feszült érdeklődését bizonyítják.

A zárócsoport, (XVIII.), a szimbolizmus hatását idegen országokban ábrázolja: Hauptmann, Dehmel, Rilke, Hofmannsthal, Stefan George-Mallarmé személyes barátjának — művei mellett, az angol Arthur Symons, W. B. Yeats, az irlandi, portugál és a japán reakció is képviselve van. Azt hisszük Magyarországnak is helyet kereshettek volna Baudelaire, Verlaine és egyéb fordításokkal. Sőt Ady Endrével.